Indian Streams Research Journal
Volume 3, Issue. 1, Feb. 2013
ISSN:-2230-7850 Available online at www.isrj.net

ORIGINAL ARTICLE

'युगदृष्टा महाराजा: लोककेंद्री राजाचे बहूआयामी व्यक्तिमत्व सा□ार□ारी □ादंबरी

तानाजी देशमुख

सहायक प्राध्यापक , मराठी विभाग.

सारांश :

'यु□दृष्टा महाराजा' ही बाबा भांड यांची बडोद्याचे महाराज सयाजीराव गायकवाड यांच्या जीवनचरित्राचा वेध घेणारी कादंबरी आहे. महाराजांच्या जीवनालेखाबरोबरच एकोणविसाव्या शतकातील बडोदासंस्थानातील सामाजिक ,राजकीय,सांस्कृतिक,धार्मिक,आर्थिक चौंसष्ट वर्षाचा इतिहास सुत्रबध्दरीतीने साकारणारी ही अत्यंत महत्त्वाची साहित्यकृत्ती आहे.

प्रस्तावना :

आधुनिक भारताच्या इतिहासात राजकीय,सामाजिक, सांस्कृतिक बदलाच्या दृष्टीने ए□ोणविसावे शतक अत्यंत महत्त्वपूर्ण आहे. याच काळात कळवण्याचा गोपाळ दत्तकविधानाने बडोद्याचा राजा झाला.पाश्चात शिक्षण,पाश्चात वाङःमय,आधुनिक ज्ञा-न विज्ञान,तंत्रज्ञान,शिक्षण,प्रशासन व प्रगत जीवनशैली यांचा खोलवर परिणाम त्यांच्या जीवनावर झाला. भारतीय संस्कृती व पाश्चात ज्ञा-न विज्ञानाच्या प्रकाशात जीवनाच्या पुनर्मांडणीचे ते प्रयत्न करू लागले. व्यक्तिगत व संघटनात्मक पातळीवर सहकार्य करून समाजसुधारणा करु लागले.

□ादंबरीचा चित्रफलक हा विस्तृत आणि व्यापक असतो.कादंबरीकाराला चित्रणासाठी विस्तीर्ण अवकाश उपलब्ध असते. म्हणूनच कादंबरीकाराने महाराजा सयाजीरावांच्या व्यापक कार्याच्या मांडणीसाठी हा वाङःमय प्रकार निवडला आहे.

प्रस्तुत शोधनिबंधात कथानक,आशयसूत्रे, व्यक्तिरेखा, वातावरण निर्मिती, प्रसंगचित्रण,भाषाशैली या दृष्टीने समाजशास्त्रीय समीक्षा पध्दतीने आशयलक्षी अभ्यास केला आहे.

'यु□दृष्टा महाराजा' या कादंबरीचे कथानक ब्रह्मानंद आणि केशव यांच्या संवादातून विकसित होते.□ळवणे येथील शेतकरी कुटुंबातील बारा वर्षाचा □ोपाळ दत्त□विधा-ना-ने २७ मे १८७५ रोजी बडोदा संस्थानाचा महाराजा बनतो.बालपणी विहिरीत पोहणारा. सुरपारंब्या खेळात पटाईत असणा-या गोपाळला अक्षर ओळख देखील नव्हती. त्यांच्या शिक्षणाचा श्रीगणेशा अक्षर ओळखीपासून झाला.मराठी, इंग्रजी, □ुजराती व उर्दू या चार भाषांचे शिक्षण त्यांना एकाच वेळी देण्यास सुरूवात झाली. मि.इलियट ,केशवराव पंडित ,रतन मास्तर हे त्यांचं गुरूजन. टी. माधवराव हे बडोदा संस्थानाचे दिवाण होते, यांच्या मार्गदर्शनाखाली प्रशासनाचा चांगला अनुभव त्यांना मिळाला. राजनितीचे बाळकडू मॉंसाहेब जमनाबाई यांच्याकडून मिळाले. रहिममियॉं वस्ताद यांनी घोडदौड तर दुधिया पहिलवान यांच्या तालमीत दंड- बैठका व कुस्तीचे प्रशिक्षण प्राप्त झाले. महाराजांचा विवाह हैबतराव मोहित्यांची कन्या लक्ष्मीबाई यांच्याशी ६ जानेवारी १८८० रोजी संपन्न झाला. महाराणीचे नांव चिमणाबाई ठेवण्यात आले. त्यांना राजपूत्र झाला . फत्तेसिंह त्यांचे नांव. २८ डिसेंबर १८८१ रोजी महाराजांचा राज्यरोहण सोहळा होऊ-न महाराज राजा झाले. ज्ञा-नलालसा अस□ा-या महाराजांनी प्रशिक्षण कालावधीतच केवळ सात महिण्यात १५० व्याख्याने दरबारात राज्यकारभारांविषयी ऐकली. महाराणी चिमणाबाई यांचा आजापणात मुत्यू झाला. महाराजांचा दुसरा विवाह देवास येथील घाटग्यांच्या गजराबाईशी २८ डिसेंबर १८८५ ला झाला. त्यांना जयसिंह, शिवाजीराव , धैर्यशील व इंदिरा असे तीन राजपूत्र व एक राजकन्या झाली. ब्रिटिश प्रशासनाशी टक्कर देत त्यांनी आपल्या संस्थानाचा विकास करण्यास सुरुवात केली. यातूनच त्यांना निद्रानाशाचा त्रास सुरू झाला . प्रकृती स्वाथ्यासाठी त्यांना वारंवार पर्यटन करावे लागले. या पर्यटनात महाराजांनी विविध देशांना, पर्यटन

Indian Streams Research Journal
Volume 3, Issue. 1, Feb. 2013
ISSN:-2230-7850 Available online at www.isrj.net
स्थळांना, संस्थानिकांना भेटी दिल्या. या दरम्यान सयाजीराजांना जे जे आवडलं, ते ते बडोद्यासाठी कसं करता येईल याचा ध्यास त्यांना लागला . यामुळे बडोदा आधुनिक परिवर्तनाचे महत्त्वाचे संस्थान ठरले. त्यांनी सामाजिक, धार्मि, राजकीय, सांस्कृतिक व आर्थिक सुधारणा केल्या. 'राजा आणि रयत यांचा सरळ संवाद असावा.[१] असे मा-ना-या महाराजांनी प्रथमच बडोदा संस्थानातील पाचही जिल्हयास प्रत्यक्ष भेट दिली. लोद्री.. असणा'रे बहुआयामी राजे मात्र आपल्या कौटुंबिक दु:खात खोलवर रूतत ेले. चारही राजपूत्र व जावाई यांच्या मृत्यूमुळे पित्याचे दु:ख त्यांना सहन होईना. दु:खी महाराज व महाराणी या दु:खात पर्यटन करीत असता , संपतराव या त्यांच्या बंधूनी कवळण्याच्या ग्रामस्थांची भेटीबाबतची इच्छा व्यक्त केली. सत्तरी ओलांडलेले महाराज आपल्या गावी आले. त्यांना त्यांचे बालपण आठवले. बालमित्र भेटीची ओढ मनातून उचंबळून आली.'चिंध्या' झोपडीत राहतो हे समजताच महाराज तिकडे चालू लागले. ''ओक छटाक मारली की एकल्यापनींच दुख इरघळतं आन् मंग म्या बी राजा व्हतू तुझ्यावा-नी''[२]. या वाक्यांनी महाराज खळखळून हसले . आणि ढेकळ तुडवीत वाडयाकडं चालू लागले.हा कादंबरीचा भावनाप्रधान शेवट वाचकांना अंतर्मूख करणारा आहे.

'युद्रष्टा महाराजा' या बाबा भांड यांच्या कादंबरीत बडोद्याचे सयाजी महाराज यांचे चित्रण आले आहे. त्यांच्या उक्ती व कार्यातून विविध आशयसुत्रांची गुंफन कादंबरीकारानी केली आहे.

१ धार्मिक परिवर्तन २ सामाजिक सुधारणा ३ शेती व शेतकरी ४ स्त्री विषयक प्रगमनशिलता ५ जातिभेद निर्मुलन ६ विद्येचे महत्त्व ७ अंधश्रध्दा व रुढी परंपरेला विरोध ८ भिशाहीला विरोध ९ प्रशासीय सुधारा १० महाराजाचे पर्यटन ११ बुध्दीवंतांना मदत व क्रांतीकारकांना आश्रय.

या आशयसुत्राधारे महाराजांचे बहूआयामी व्यक्तिमत्व कादंबरीकार यांनी साकारले आहे.

या कादंबरीत महाराजा सयाजीराव ही प्रमुख व्यक्तिरेखा आहे.याशिवाय इतर पन्नासेएक व्यक्तिरेखा आहेत. या व्यक्तिरेखा विविध जातीधर्म, विविध स्वभाव ,विचारसरणी आणि विभिन्न जीवनमूल्ये मानणा-या आहेत. व्यक्तिरेखांचा स्वभाव व इतर तपशील विस्ताराने दिला आहे. त्यामुळे त्या व्यक्तिरेखा ठळक व उठावदार झ ााल्या आहेत.

महाराजा सयाजीराव यांच्या जीवनावरील ही कादंबरी असून त्यांचीच ठळक व्यक्तिरेखा साारली आहे.गोपाळ हे त्यांचे खरे नांव. त्यांचा जन्म काशीराव व उमाबाई या दांम्पत्यापोटी कळवणे या गावात शेतकरी कुटुंबात झाला.विहिरीत पोहणारा, सुरपारंब्या खेळतांना सुर फेकायाचे कसब अवगत करणारा,सुर आणणा-या भिडूचा अंदाज घेउन झाडाच्या खोडावर चढुन फांद्यात लपून बसणारा.[३] उधळलेल पोळ निर्भिडपणे अंगावर घेउन शिंगाना घट्ट पकडून घोडयावर मांड ठोकावी तसा शिंगाच्या खिंडीत घट्ट रोवून उभा राहणारा.[४] बडोदा प्रवासात डोंग-यांनी काशीरावांना कथन केलेला बडोदा संबंधी वृत्तांत लक्ष देणारा प्रसंगावधानी ोपाळ.[५] हुवर्ण,तरतरीत नाक आणि बारिक पण तेजस्वी डोळ आसणाऱ्या ोपाळचा स्वभाव शांत व सारासारीचा विचार करणारा होता. पोह आणि खेळणं ही त्याची आवड होती.[६] बडोद्यात आलेल्या सर्वच मुलांना राणीने कशासाठी येथे आला असे प्रश्न विचारले असता . 'मी बडोद्याचा राजा होण्यासाठी आलो आहे'.[७] असे फक्त गोपाळ उत्तर देतो. गोपाळच्या शांत चेह-यापलीकडील स्वाभिमान, करारीपणा, आणि खोलवरची नैसर्गिक बुध्दीमतेची झलक दिसून येते. खीर खातांना सोन्याच्या वाटीची निवड करणारा,बाळासाहेब माने यांचे अनुकरण करीत भोजण करणारा,ोपाळ नाविण्यप्रिय व समयसुचक वृत्तीचा आहे.[८] यामुळेच महाराणी जमनाबाई यांनी गोपाळची बडोद्याच्या दत्तकविधानासाठी निवड केली. दत्तकविधान समारंभानंतर महालात रात्री सयाजीरावांनी गोपाळला निरोप दिला .

"सयाजीराव खूप चलाख आहेत,कोणताही ठोस पुरावा मागं ठेवीत नाहीत.सार्वभौम सत्तेला त्यांच्यापासून फार धोका आहे."[९] असे लॉर्ड हार्डिंग्ज यांनी सयाजीराजाबाबत अहवाल पाठविला होता.यातूनच सयाजीराजांच्या व्यक्तिमत्वाचा परिचय आपणास होतो. अक्षरओळखीपासून शिक्षणाचा श्रीगणेशा झालेले राजे.दत्तकविधानप्रसंगी टी माधवराव या दिवाणांच्या सुचनाप्रमाणे यंत्रवत कृती करणारे महाराज ,राजा बनल्याने जबाबदारीच्या जाणिवेने ंभीर ब-ाले. महाराजाचा विवाह हैबतराव मोहित्यांची कन्या लक्ष्मीबाई यांच्याशी ६ जानेवारी १८८० रोजी संपन्न झ ााला. महाराणीचे नांव चिमणाबाई ठेवण्यात आले.या विवाहाने महाराजांच्या जीवनात खडकपालवी आली. २८ डिसेंबर १८८१ रोजी महाराजाचा राज्यरोहण सोहळा होऊ-ा महाराज राजा झाले.[१०]

महाराज हे स्वयंशिस्त व बचतिचे महत्त्व पटलेले राजे होते. राजधनाची बचत राजानं स्वत:पासून अन् राजवाडयातून करावयास हवी. हे महाराजांनी पान चुन्याच्या हिशेबातून पटवू-ा दिले.[११] सतत कार्यमग्न राहणे हा त्यांच्या जगण्याचा मुख्य भाग होता. दैनदिन राज्यकारभार ,कौटुंबिक जबाबदारी अन् राज्याचा दौरा यात पूर्ण गढून जात. सूर्योदयापूर्वी उठून रात्री उशिरापर्यंत ते ाम करीत यात शिस्त होती सकाळचा व्यायाम, घोडयावरची रपेट , बिलियर्डचा खेळ, कुटुंबासोबत भोजन,मा-ाऱ्यासोबत खेळ, कार्यालयीन कामकाज,आठवडयातून एक दिवस शिकारीसाठी जाई. या वर्णनातून महाराजांची कार्यक्षमता,आरोग्याची काळजी,कुटुंबवत्सलता व शिकारीचा

छंद दिसून येतो.महाराज पिता म्हणून हळवे होते. त्यांचा करारीपणा कौटुंबिक बाबतीत मलूल होत असे.चिमणाबाई महारा□ी यां-ना तिसऱ्या बाळंतपणात पुत्ररत्न लाभल्यानं महाराजांनी कवळाण्याच्या ग्रामदेवतेच स्मरण केले. मात्र त्यांना कौटुंबिक सुख मात्र लाभले नाही. २८ डिसेंबर १८८१ रोजी महाराजाचा राज्यरोहण सोहळा होऊ-न महाराज राजा झाले. पुत्रच्या मृत्युमूळे पुत्रशोकाचे दुःख त्यांना आयुष्यभर सलत राहिले.

शिक्षण हा माणसांचा तिसरा डोळा आहे. असे महाराजाचे मत होते. म.फुले यांच्या कार्याची त्यांना □ल्पना होती.[१२] ब्राह्मण मध्यस्तांची मक्तेदारी मोडून काढण्यासाठी वैदिक पाठशाळा सूरु करणारे महाराज द्रष्टे राजे आहेत.या शाळेतील चाचणी परीक्षा ही न्याय्य भूमिका बजावणारे न्यायी राजांची आहे. बडोद्यात हायकोर्टाची स्थापना,गुप्तहेर पोलिसांची शाखा,अंगठयाच्या छापाधारे गुन्हेगारांचा शोध, शेतकऱ्यांना कमी व्याजाने विहिरीसाठी कर्ज देणे, कॅनॉल खोदून पिण्याच्या व पिकाच्या पाण्याचा प्रश्न सोडविण्याचा प्रयत्न महाराजांनी केला.बडोद्यात सूतगिरणी व गणदेवी येथे साखर कारखाना सुरू केला.दवाखाण्याची सोय बडोद्यात करणारा हा महाराजा द्रष्टा होता. त्यांचे व्यक्तिमत्व बहूआयामी होते. लोककल्याणाचा ध्यास घेतलेले लोककेंद्री राजा होते .

माणिक आणि काळू यांच्या सुरपारंब्याच्या खेळानं भारावून त्यांना प्रोत्साहन देणारे महाराज कलापार□ी होते. पुढे मा□□रावां-नी बर्लिन येथील स्पर्धेत सुवर्णपदक मिळविले. कलावंताच मन, शिल्पकलेची जाण, सौंदर्यदृष्टी ,सुक्ष्म संवदेनशिलता, कलेची आसक्ती हे गुण महाराजांकडे होते. त्यांनी राजवाडयात लावण्याकरिता राजा रवि वर्मा यांच्याकडून बारा पौराणिक विषयांवरील चित्रे काढून घेतली.

बलोपासना हे संस्थानाचे ध्येय होते. म्हणून प्राथमिक शिक्षण सक्तीचे करणाऱ्या महाराजांनी जुम्मादादाच्या मदतीने शारीरिक शिक्षकांची नेमुणक केली. उपयुक्त व उद्यमशिल शिक्षण द्यावे कारण उद्योगधंदे हेच येत्या काळात प्रगतीचा आधार राहणार आहे. अशी दूरदृष्टी असणाऱ्या महाराजांचे विचार व्यवसायिक उच्चशिक्षणात मार्गदर्शक ठरत आहेत.

पर्यटनात एडन मधील डोंगरी कडे पाहून बडोद्याहून मुंबईला जातांना इगतपूरीच्या डोंगरांशी तुलना करणारे महाराजांचे मन मातीशी नाळ जपणारे आहे. व्हेनिसला येथील जलमंदीर पाहून हरखून जाणारे महाराज, मिलान येथील संस्कृती आणि शिल्पांचा विचार आणि आस्वाद घेतात. यातून संस्कार व सौंदर्यदृष्टीचा मिलाप महाराजांच्या अंगी जाणवतो. जिनिव्हा येथील फ्रेंच लिखिका मादाम- द स्ताएलचे घर,नेपोलियनाची राणी नौसेफाईनचे वसतिगृह, □वी बायरन यांचे घर आवर्जून पाहणारे महाराज साहित्यप्रेमी आहेत. ऑक्सर्फड, केंब्रिज विद्यापीठास भेटी महाराजांची ज्ञा-नलालसा दाखवतात [१३]

महाराजांना अरविंद घोष, श्यामजी कृष्ण वर्मा, केशवराव देशपांडे, खासेराव जाधव, माणिकराव या सारख्या क्रांतिकारी स्वातंत्र्यविरांना चातुर्याने पाठबळ दिले होते. त्यातून बडोदा येथे 'तरुण संघाची 'स्थाप-ना झ ाली.

बुध्दीवंतांची मांदियाळी बडोदा संस्थानात होती. कर्त्या समाजसुधारकांना महाराजांनी आश्रय दिला होता. प्रबोधनाची चळवळ उभारण्यास पाठबळ पुरविले होते. महात्मा फुले,डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर, विश्राम रामजी शिंदे, कर्मवीर भाऊराव पाटील, मदनमोहन मालवीय, लोकमान्य टिळक, 'बडोदा वत्सल 'पत्रिकाचे संपादक यंदे असे समाजसुधारक बडोद्याच्या आर्थिक पाठबळातून तयार झाले. महाराजांचे लोकशाहीचे स्वप्न त्यां-नी सा□ारले. महाराज हे □ाळाच्या पुढे जाणारे दृष्टे राजे होते.

या व्यक्तिरेखेशिवाय कठीण प्रसंगी सयंमाने घटना व प्रसंग हाताळणारी महाराणी जमनाबाई, पोटच्या पोराला रोज भेटता येत नाही याचे दुःख मनाशी धरुन जगणारी इंदिरा या राजवाडयातील स्त्रिया, मादाम कामा, भगिनी निवेदता या राष्ट्रीय स्त्रिया, मद्रास विद्यापीठात गणित आणि तत्वज्ञानाचे प्राध्यापक,त्रावणकोर व इंदोर येथील संस्थानात दिवाणपदावर काम केलेले उंचेपुरे टी. माधवराव, संस्कार□म वयात कर्तव्यदक्षता, मुत्सुदेगिरी अन् वैज्ञानिक दृष्टीकोन शिकविणारे मि. इलियट सर, रीडर सरदेसाई, खासेराव जाधव , केशवराव देशपांडे, अरविंद घोष अशा अनेक व्यक्तिरेखा त्यांच्या स्वभाव आणि वैशिष्टयासह कादंबरीकारांने उभ्या केल्या आहेत.

'युगद्रष्टा महाराजा' या कादंबरीत राज वैभवातील वातावरण आहे. कळवण्याचा गोपाळ याचे वर्णन करतांना गांव, गावाची वेस,झाडी, विहीर,मंदीर, शेती, शेतकरी इत्यादी वर्णनातून ग्रामजीवनाचे चित्र उभे केले आहे. राजवैभव, दत्तकविधान, राजवाडा, दानधर्म, धार्मिक विधी, पंक्तीभोजन, भाऊबंदकी, खरे-खोटे मानपान व प्रतिष्ठा, विवाह,दरबार, व्हिक्टोरिया राणीची भेट, आदिवासी भागातील दौ-यामधील दुःख, दैनियता, व्यसनी व वैगुण्यातून झालेले राजपुत्रांचे मृत्यू या प्रसंगी कादंबरीकाराने प्रसंगानुरुप , भावोत्कट वातावरणनिर्मिती केली आहे.

बाबा भांड घटना व प्रसंगाचे सुक्ष्म व तपशिलवार वर्णन करुन तो प्रसंग वाचकांपुढे उभे करतात. महाराजांच्या दत्तकविधानानंतर रात्रीचे झोपणे, महाराणी चिमणाबाई आणि राजपुत्रांचा मृत्यू, झिंगारा बोट पाहणे, नातू प्रतापसिंहाचे शिक्षण, स्काऊट विद्यार्थ्यासमवेतचा संवाद इत्यादी प्रसंगाच्या जीवंत व अस्सल वर्णनातून

□ादंबरीकाराच्या भाषाप्रभुत्वाची व वर्णन कौशल्याची साक्ष पटते. महाराणी चिमणाबाईच्या मृत्युचा प्रसं□ भावनाप्रधान रेखाटला आहे. 'सयाजीराव राणीसाहेबाच्या पलंगाशेजारी उभे राहिले.. हातापायाच्या काडया झ ालेल्या, डोळे खोल गेलेले.. राजमाता बाजुला गेल्या. खोल गेलेल्या आवाजात एक एक शब्द चिमणाबाई बोलू ला□ल्या,तुमची साथ फार काळ देऊ शकले नाही. महाराजांनी महाराणीचे दोन्ही हात आपल्या थरथरत्या हातात घेतले. त्यांच्या सर्वांगातून थरकाप सूरु झाला. थंड पडत चाललेल्या हातांनी महाराजांना आधार देत त्या म्हणाल्या 'राजानं असा धीर सोडून कस चालल. मी आनंदान जाते. बाळराजाला तुमच्या आणि मॉसाहेबांच्या स्वाधीन □रु-ा.. '

नाटयात्मकता, संवादात्मकता, मानवी भावभावनांची विदारता, दु:ख यासारखी प्रसंगचित्रनांची वैशिष्टे □ादंबरीत प्रकर्षाने जाणवतात.

'युगद्रष्टा महाराजा ही कादंबरी सयाजीराजाच्या जीवनावरील महत्त्वाची कादंबरी आहे. या □ादंबरीतून जसे त्यांचे लोककेंद्री बहुआयामी व्यक्तिमत्व उभे राहते. त्याचप्रमाणे वाङ्‌मयीन दृष्टीनेही अतिशय महत्त्व आहे. बाबा भांड यांच्या इतर साहित्यकृतीपेक्षा ही लेखनशैली भिन्न आहे. सर्वसामान्य वाचकांना महाराज सहज समजावेत म्हणून त्यांनी भाषा बोजड, कृत्रिम न वापरता बहुजन समाजाशी नाळ जोडणारी व्यवहारी भाषा वापरली आहे.बाबा भांड यांची भाषा ही उपासात्मक अशी आहे.

आशयाची व्यापकता आणि प्रभावी मांडणी हे भांड यांच्या भाषेचे वैशिष्टये आहे. महाराजांच्या विचारसरणीचे स्पष्टीकरण व समर्थन करीत बहुजन समाजाला पटवून देत मतपरिर्वतन करणे ही त्यांची खास शैली आहे. (जातीभेद निर्मूल-ा, प्रदेशा□म-ा) .

या कादंबरीतील भाषा ही व्यक्तिनुरुप बदलणारी भाषा आहे. नाशिक येथील विनायक भट व कलेक्टर इलियट यामधील संवाद पहा. 'ठूमी नोंदी कोणाच्या ठुता □लेक्टरांची उत्सुकता तानली'. तर गोपाळ राजा झ ाल्यानंतर सयाजीराजांना समजावीत असतांना महाराणी जमनाबाई म्हणतात, तुम्ही आता राजे आहात. राजानं राजासारख वागायचं. याशिवाय काय कामाचं माय हे राजाच माय व्हनं. जित्या जल्मीची नसती कैद झाली. अशा म्ह□□ा-या उमाबाई.

□ादंबरीत कादंबरीकाराने काव्यात्मक शैलीचा वापर केला आहे. लोहचुंबकांन लोखंड खेचाल जावं तसे सगळे त्यांच्या मागून बाहेर आले, तुंबलेल्या दु:खाचा लोंढा तोंड फुटल्यागत धो धो वाहू लागला. यासारख्या उपमा भावनिकता तीव्र करतात.लहान मुलाला जसं आपल्या आवडत्या खेळण्याचे आकर्षण असतं तसे ते बानकोटला पोहचले या वाक्यातून महाराजांची ता□लेली उत्सुकता लेखक अचूक शब्दात पकडतात.

एका मॅन्यात दोन तलवारी राहन शक्य नाही. पाण्यात पडल्याशिवाय पोहता येत नाही. यासारख्या म्हणी राजा आणि रयत सरळ संवाद असावा ,संकट आणि दु:ख आपल्या परीक्षेसाठीच असतात, पुस्तक ही ज्ञानाची भांडार आहेत, राज्याची इभ्रत आणि प्रजेच सौख्य हे राजाच पहिल कर्तव्य आहे, संकट येऊ लागलीकी ती झ ुंडीन येतात, दानानं पुण्य लाभत असं लाभार्थी सांगतात पण यातून कर्तृत्व मारलं जात. ही सुभाषित वजा वाक्य आणि शिक्षणाचं बाळकडू, ज्ञानाची कवाडं, आंधळ दातृत्व, हुजूरहूकूम यासारखे शब्द आशयघनता वाढवितात. एंगले, बारव्दारी, धुळाक्षर ,निमाली, खडकपालवी, बारखळी, घराणिया, वेचाणिया हे शब्द व भेड चेपणे, वादळ पेल्यातचं ठरलं यासारखे वाक्यप्रचार आले आहेत. त्यामुळे आशयघनता वाढून लालित्य प्राप्त झाले आहे.

ि□ष□र्ष

१ हिंदूस्थानातील बडोदा संस्थानाचा बहूआयामी राजा सयाजीराव हे समाजाच्या तळागाळातील शेतकरी, कष्टकरी, बुध्दीवंत, देशप्रेमी यांची कदर करणारा लोककेंद्री राजा आहे.
२ समाजाभिमुख, जीवननिष्ठ, मूल्यात्मक कार्याला प्राधान्य देणारा राजा आहे.
३ □ादंबरी सारख्या विस्तृत अवकाश असणा-या प्रकारातून सयाजीराजांच्या व्यक्तिमत्वाला कादंबरीकाराने संपूर्ण न्याय दिला आहे.
४ □ादंबरीत सयाजीराजांच्या व्यक्तिमत्वाबरोबरच तत्कालीन सामाजिक, सांस्कृतिक, राजकीय, आर्थिक, धार्मिक स्थिती याचे चित्रण येते.
५ बडोदा संस्थानातील प्रजा केंद्रस्थानी ठेवून सामाजिक, भूमिनिष्ठ, परिवर्तनवादी, मूल्यात्मक मांडणी कादंबरीत आली आहे.
६ □ादंबरीत व्यक्तिवाद,इहवाद, विवेकशीलता, बुध्दीवाद ही तत्वे व मानवी प्रतिष्ठा, स्वातुत्र्य, समता, विश्वबंधुत्व,सामाजिक न्याय, धर्मनिरपेक्षता, सहिष्णुता, मानवता ही नवमूल्य अभिव्यक्त झालेली आहेत.

संदर्भ

१ भांड,बाबा,युगद्रष्टा महाराजा,साकेत प्रकाशन,आ.दुसरी,२०१२,पृ.११५
२ तैत्रव,पृ.५२८
३ तैत्रव,पृ.३१
४ तैत्रव,पृ.४९
५ तैत्रव,पृ.३९
६ तैत्रव,पृ.४९
७ तैत्रव,पृ.४३
८ तैत्रव,पृ.४४
९ तैत्रव,प्रस्तावना,पृ.१२
१० तैत्रव,पृ.१००
११ तैत्रव,पृ.११०
१२ तैत्रव,पृ.१२६
१३ तैत्रव,पृ.१४३ते १५१